

»RAKAS TARJA» JA »HYVÄ YSTÄVÄ»

PUHUTTELU MINÄN JA SOSIAALISTEN SUHTEIDEN ESITTÄMISEN KEINOINA TELEVISIOKESKUSTELUSSA

Kielenkäyttö on dialogista (vrt. Linell 1998). Puheesta voi siten aina nähdä sen, miten puhuja asemoi itsensä suhteessa toiseen. Erityisen konkreettisesti tämä aseointi tulee ilmi puhuttelussa. Tässä artikkelissa tarkastelemme puhuttelun erilaisia keinoja television vaalikeskusteluissa. Kohteena ovat sellaiset keskustelut, joissa tilanteinen asetelma ja keskustelevat ehdokkaat ovat samoja, mutta heidän keskinäisen puhuttelunsa muodot vaihtelevat. Tarkoituksenamme onkin kuvata ilmiön moninaisuutta ja puhuttelun variaatiota.¹

Puhetta voi kohdistaa toiselle monin keinoin. Sinuttelun, teitittelyn ja muiden varsinaisten puhuttelumuotojen lisäksi keinoja ovat muun muassa kysymys, erilaiset palautteet aina puheen kommentointiin saakka sekä ei-verbaaliset keinot, kuten katseen kohdistaminen ja kääntyminen puhuteltavaa kohti. Tässä yhteydessä tarkastelemme kuitenkin vain keskustelukumppanin puhuttelua ja sellaisia viittaamisen muotoja, jotka suoran, prototyypin puhuttelun lisäksi voidaan tulkita puheen kohdistamiseksi hänelle. Monenkeskisessä keskustelussa osallistujien roolit puhuteltavana ja kuulijana vaihtelevat, eikä raja näiden roolien välillä aina ole selvä. Puhuttelun keinot muodostavat siten jatkumon, jossa suoran puhuttelun ja viittaamisen raja on häilyvä. Merkityksen tulkinnan kannalta olennaista on se, mitä muuta lausumassa ja sen kontekstissa on.

¹ Kiitämme Marja-Leena Sorjosta erittäin hyödyllisistä ja rakentavista kommentaista.

PUHUTTELUN MUODOT TUTKIMUKSEN KOHTEENA

Puhuttelun tehtävänä on puheen kohdistaminen toiselle, toisin sanoen puhuteltavan huomion kiinnittäminen tai ylläpitäminen, mutta samalla puhuttelu osoittaa puhujien välisiä suhteita. Brown ja Gilman (1960) esittävät artikkelissaan *The pronouns of power and solidarity*, että puhuttelutavan valintaa on kautta aikojen säädellyt kaksi tekijää: valta ja solidaarisuus. Vallan semantiikan mukaan puhuttelu on epäsymmetrinen: sosiaalisesti ylemmässä tai muuten kunnioitetussa asemassa olevaa teititellään, alemmassa asemassa olevaa sinutellaan. 1900-luvulla tilalle on tullut Brownin ja Gilmanin mukaan solidaarisuuden semantiikka, jossa vallitsee vastavuoroisuus: keskinäinen sinuttelu osoittaa tuttuutta ja läheisyyttä, keskinäinen teitittely taas vierautta ja etäisyyttä.

Puhuttelumuodon valintaan vaikuttavat puhujan ja puhuteltavan välisten suhteiden lisäksi muun muassa puhetilanteen luonne, keskustelun sävy sekä puhujien aikomukset ja suhtautuminen toisiinsa (Seppänen 1989: 195). Puhuttelu voi vaihdella samojen puhujien välillä tilanteesta toiseen, jopa samankin keskustelun aikana. Yli-Vakkurin (1986: 130) mukaan puhujien kielellisten strategioiden valinnassa on kaksi merkittävää tekijää: Ensimmäinen on arvo- tai valtahierarkia, jossa puhujilla on sosiaaliryhmänsä mukainen pysyvä ja keskustelutilanteesta riippuva, tilanteisesti vaihteleva asema. Toisena tekijänä ovat puhujien utilitaariset ja affektiiviset intentiot. Niiden perusteella valitaan ilmaukset, joilla viitataan puhetilanteen tekijöihin (puhujaan, puhuteltavaan ja puheenaiheeseen) ja arvotetaan niitä. Braun (1988: 24) onkin todennut, että puhuttelumuotojen vaihdellessa voimakkaasti tietyn muodon valinta antaa enemmän tietoa puhujasta kuin puhuteltavasta tai puhujien välisestä suhteesta. Valinnallaan puhuja merkitsee asennoitumistaan puhuteltavaa kohtaan ja kuulumistaan tiettyyn ryhmään.

Puhuttelua käsitellään usein kohteliaisuuden yhteydessä. Alan klassikko on Brownin ja Levinsonin (1987 [1978]) teoria kasvojen suojelusta ja kohteliaisuusstrategioista. Tässä teoriassa puhuttelu nähdään osana positiivista tai negatiivista kohteliaisuusstrategiaa. Positiiviseen strategiaan kuuluvat puhettavat, jotka korostavat puhujan ja kuulijan välistä yhteistä maaperää. Esimerkiksi sinuttelu voi olla keino osoittaa solidaarisuutta ja samaan ryhmään kuuluvuutta. Negatiivisen strategian avulla taas puhuja pyrkii kunnioittamaan puhuteltavan yksityistä reviiiriä ja välttämään liiallista henkilökohtaisuutta ja tungettelevuutta. Yksi välttämistästrategia on se, että vältetään viittaamista sekä itseän että puhekumppaniin. Epäsuoruus nähdään siis kohteliaisuuden keinona. Negatiivista kohteliaisuutta on Suomessa kutsuttu etäkohteliaisuudeksi, positiivista puolestaan lähikohteliaisuudeksi.

Puhuttelun muotojen tutkimuksessa huomio on kohdistunut etupäässä sinuttelun ja teitittelyn kaltaisten ilmiöiden tarkasteluun (esim. Brown ja Gilman 1960, Braun 1988). Kiinnostuksen kohteena ovat siis olleet ennen kaikkea niin sanotun suoran puhuttelun muodot. Brown ja Levinson (1987) kiinnittivät huomiota epäsuoriin muotoihin esittämällä, että puhuttelun välttäminen on yksi puhuttelun muoto. Kun puhe kohdistetaan toiselle, puhuttelu on siis aina välttämättä läsnä, myös silloin kun puhuteltavan persoonaa ei panna näkyviin.

Suomenkielisen yhteisön puhuttelun muotoja on käsitelty kirjallisuudessa jonkin verran runsaan sadan vuoden ajan. 1800-luvun lopulla murteentutkijat kiinnittivät huomiota siihen, että kolmannen persoonan käyttö puhuttelusanan yhteydessä on vanha suomalainen käytäntö ja ilmiö tunnetaan monissa murteissa. Kolmatta persoonaa toisen persoonan

funktiossa pidettiin Hämeessä jopa kunnioittavampana kuin teitittelyä: *Maisteri menee nys sisään pikkuseks aikaa*. (Ks. Yli-Vakkuri 1986: 108–109 ja 1991: 15; ks. myös Sepänen, tulossa.)

Nämä näkökulmat tuotiin esiin, koska samoihin aikoihin oli esillä myös normatiivisia näkökantoja. Viljo Tarkiainen tarkasteli yleiskielen puhuttelusanoja kielenhuollon näkökulmasta (1900): hän käsitteli alkuperäistä sinuttelua, pohti teitittelyn syntyä ja totesi, että »nimeltään puhuttelemista arvonimeä käyttämättä [pidetään] jonkunlaisena väliasteena sinuttelemisesta teitittelemiseen siirryttäessä». Hän oli sitä mieltä, että kolmannen persoonan ja arvonimen käyttämisestä oli syytä välttää ja kehotti: »Kukin alottakoon itsestensä ja katsokoon velvollisuudeksensa välttää kolmannessa persoonassa puhuttelemista. Sen sijaan teititeltäköön, jolloin puhutellulle henkilölle voidaan kyllä arvoa antaa ja nöyrää mieltä osottaa, jos liitetään hänen arvonimensä vokatiivisena puhutteluun, esim. 'Te, hererra pastori' ...» Kirjoittaja piti kolmannen persoonan käyttöä ruotsin vaikutuksena ja siksi ehdotti sen välttämistä. Samaa ehdotti 60 vuoden kuluttua E. A. Saarimaa, joka niin ikään piti kolmannen persoonan käyttöä sivistymättömänä (1964).

Yksikön toisen persoonan, monikon toisen persoonan ja yksikön kolmannen persoonan käytön variaatio puhuttelussa on siis 100 vuotta sitten herättänyt moraalisia kannanottoja, aivan kuten sinuttelu ja teitittely yhä herättävät. Vaikka mahdollisia merkityseroja jossain määrin käsiteltiinkin, ne eivät vielä tuolloin johtaneet ajattelemaan, että kullakin persoonamuodolla voisi olla jokin oma tehtävä vuorovaikutuksessa.

Myöhemmin puhuttelua on tarkasteltu pragmaattisesta ja syntaktisesta näkökulmasta ja viime vuosina myös keskusteluanalyysin keinoin vuorovaikutuksen näkökulmasta. Eniten suomalaisen puhuttelun piirteitä on käsitellyt Valma Yli-Vakkuri (ks. esim. 1986, 1989, 1991, 2000). Väitöskirjassaan Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö Yli-Vakkuri kokoaa analyysinsä pohjalta keskeisiä persoonavaihtelun tehtäviä. Hänen mukaansa persoonavaihtelulla merkitään ensiksikin puhetilanteen muodollisuusaste, toiseksi keskustelun osanottajien asema sosiaalisessa hierarkiassa, kolmanneksi etäisyys puhujasta ja neljänneksi puhekuppanien suhtautumisen vakavuusaste toisiinsa ja keskustelun objektiin (Yli-Vakkuri 1986: 149, ks. myös 1989).

Syntaksin näkökulmasta Yli-Vakkuri käsittelee *Onko Turku tuttu?* -tyyppisiä lausekaavoja, jollaiset ovat käytössä yleisempiä kuin teitittelyn sisältävä *Tunnetteko Turku?* (2000). Tällainen kolmannen persoonan sisältävä rakenne on Yli-Vakkurin mukaan yksi persoonan välttelyn syntaktisista keinoista; puhuteltavaan ei viitata suoraan, mutta kysymysmuoto osoittaa, että lausuma on puhuteltavalle osoitettu. Näin on myös ilmauksissa *Miltä tuntuu?* ja *Särkeekö päättä?*, joissa niissäkään ei ole pronominia pantu näkyviin mutta jotka nähdäksemme ovat konventionaalisempia ja siten vähemmän tunnusmerkkisiä kuin *Onko Turku tuttu?* -tyyppiset lausumat. Yli-Vakkurin tarkastelemissa tapauksissa kysymys on syntaktisesti lausemuunnoksista, joiden tarkoituksena on poistaa persoonaan viittaavat ilmaukset. Kirjoittajan mukaan tällaiset muunnokset kuuluvat suomen kielen affektiiviseen kielioppiin, pragmasyntaksiin, joskin muunnokset tapahtuvat täysin standardikieliopin ehdoin.

Puhuttelukeinoja analysoidessaan Yli-Vakkuri on esittänyt puhetilanteiden karkean kolmijaon ja niiden mukaiset tyypilliset puhuttelutavat. Perustavan eli epämuodollisen ja tasa-arvoisen tilanteen luontainen puhuteltavan persoona on yksikön toinen persoona. Tuttavien kesken käytetään sinuttelua sekä sen ohella kutsuma-, lempi-, haukkuma-, suku-

lais- yms. nimiä. Muodollisessa puhetilanteessa käytetään yksikön toiseen persoonaan nähden tunnusmerkkisiä puhuttelumuotoja. Epävirallisessa muodollisessa tilanteessa käytetään eri muotoja, esimerkiksi teitittelyä, puhutellaan tittelein, sinutellaan, geneeristetään, puhuttelumuoto korvataan pronominaaliadverbilla (*Näkykö siitä hyvin?*). Virallisessa, julkismuodollisessa tilanteessa Yli-Vakkurin mukaan taas käytetään teitittelyä sekä arvonimiä ja puhuttelupredikaatteja (*Kuinka selitätte tämän, pääjohtaja Aaltonen?*). (Yli-Vakkuri 1989: 70.)

Puhuttelun vaihtelua radio- ja televisiokeskusteluissa on käsitellyt Pirkko Muikku-Werner (1993). Hänen varsinainen tutkimuskohteensa ovat näiden keskustelujen käskyt ja kysymykset sekä kasvojen suojelun vaikutus muotojen valintaan. Teoreettisena viitekehysenä on puheaktiteoria. Matti Larjavaara on käsitellyt kohteliaisuutta ja puhuttelua arkikokemuksen pohjalta ja esittänyt kohteliaisuuden jakamista useampiin osa-alueisiin: status-, reviiiri-, kumppani- ja pitämiskohteliaisuuteen (1999). Hänen havaintojensa mukaan suomalainen kohteliaisuus on kulkenut kohti kumppani- ja pitämiskohteliaisuutta. Niin ikään kohteliaisuuskuulttuurin muutoksia on kyselytutkimuksen avulla käsitellyt pro gradu -tutkielmassaan Anna-Leena Noponen (1999).

Kolmannen persoonan käyttö toisen persoonan (joko sinuttelun tai teitittelyn) sijasta on saanut tutkijat miettimään sitä, mikä oikeastaan on tämän kieliopillisen kategorian merkitys. Vuorovaikutuksen analyysin kannalta onkin kiinnostavaa, mikä asema geneerisillä, toista persoonaa välttävillä muodoilla on vuorovaikutuksen kulussa eli millaisia merkityksiä puhuttelut saavat, kun puhuteltavaa ei merkitä eksplisiittisesti näkyviin. Kadonnut jäsen, nollapersoonaa, voi olla mitä suurimmassa määrin läsnä, kaikki nollat eivät ole keskenään samanlaisia (ks. Hakulinen ja Karttunen 2001 [1973]). Sitä paitsi kadonnut jäsen voi olla muukin kuin subjekti (Vilkuna 1992: 166–175), mikä on myös puhuttelun kannalta merkityksellistä.

Lea Laitinen on osoittanut (1995), että nollarakenteiden tehtävä on pikemminkin persoonan välittäminen kuin persoonan välttäminen. Siten persoonan kielioppi on vuorovaikutuksen ja erityisesti variaatiosta runsaiden puhetilanteiden analyysin kannalta erityisen kiinnostavaa. Parhaiten nollapersoonaa viihtyy Laitisen mukaan kokijarakenteissa (*tekee mieli, tuntuu hyvältä, täytyy levätä*). Kieliopiltaan nolla käyttäytyy kuin yksikön kolmas persoona, mutta, kuten muutkin persoonat, se on tarkoitteeltaan inhimillinen ja sisältää tietoisuuden itsestä. Merkitykseltään nollapersoonaa on monta persoonaa, referentiaalisesti epäspesifi, mutta myös indeksinen. Nolla avaa Laitisen sanoin persoonan paikan tunnistettavaksi ja samastuttavaksi (mts. 354–355).

Vuorovaikutuksen näkökulmasta ja keskusteluanalyysin keinoin on puhujan ja kuulijan suhdetta käsitellyt Eeva-Leena Seppänen (1989). Hän on analysoinut henkilöön viittaamista 1950-luvun arkikeskusteluissa ja käsitellyt kaikkia keinoja, joilla puhe liitetään läsnäoleviin henkilöihin. Kiinnostuksen kohteena on sekä suora puhuttelu, puheen kohdistaminen kuulijalle, että epäsuora viittaaminen, puhuttelun välttäminen. Tavallisin keino Seppäsen aineistossa on toisen persoonan pronominin tai verbimuodon käyttö ilman nominitydennystä (72 % kaikista tapauksista, joissa viitataan kuulijaan). Muita suoran puhuttelun keinoja ovat nimellä puhuttelu ja puhuttelusanan käyttö (esim. *pojat*). Puhuttelua vältetään passiivin tai geneerisen kolmannen persoonan avulla (ks. myös Hakulinen 2001 [1987]) sekä nimellä, arvonimellä tai pronominilla viitaten. Seppänen korostaa, että puhuttelu- tai viittaamistavan valinta on tilanteen sanelemaa, kielen rakenteen kannalta voi tietyssä paikassa olla useita vaihtoehtoja, joista vain yksi kerrallaan aktuaalistuu. ▷

Seppänen on Laitisen tapaan analysoinut osallisuutta puhetilanteeseen myös kolmannen persoonan pronominiinien osalta (1998; tulossa). Seppänen ei kuitenkaan puhu persoonasta vaan käsittelee puhetilanteen osallistujan asemaa. Pronominin valintaa ei ohjaa referentin etäisyys puhujasta tai vastaanottajasta, vaan viittauksen nivoutuminen edeltävään keskusteluun ja kunkin läsnäolijan asema puhetilanteen osallistumiskehikossa (vrt. Goffman 1981). Keskeistä ei olekaan itse muodon valinta, vaan se, mitä muodolla tehdään vuorovaikutustilanteessa. Muoto saa siten merkityksensä kontekstissa, ja merkitys täsmentyy sen mukaan, missä kohti keskustelussa ja millaisen puheenvuoron osana muotoa käytetään.

PUHUTTELU JULKISELLÄ NÄYTTÄMÖLLÄ

Televisiokeskustelulla on omat sääntönsä, ja puheen ja vuorovaikutuksen konkreettisena paikkana televisio on omanlaisensa foorumi. Kun arkikeskustelua tyypillisesti rakennetaan yhdessä tässä ja nyt ja keskustelukumppanin osallistumisedellytykset otetaan huomioon, televisiossa vastaanottajana on myös keskusteluun osallistumaton katsoja. Keskustelua esitetään yleisölle. (Ks. tarkemmin Nuolijärvi ja Tiittula 2000a.) Erityisesti tämä pätee vaalikeskusteluihin, joissa ehdokkaat pyrkivät vetoamaan äänestäjiin ja saamaan heidät puolelleen. Esittäminen heijastuu puheessa ja vuorovaikutuksessa, joskus hyvin konkreettisesti, kuten seuraava katkelma vuoden 1999 eduskuntavaalien alla käydystä keskustelusta osoittaa. Siinä Paavo Lipponen kohdistaa sanansa ruudun ääressä istuville palkansaajille.

(1) Eduskuntavaaliväittely 17.3.1999

- 1 EA: [me haluamme jakaa sen kustannuksen
2 oikeudenmukaisesti [niin että tällä[nen=
3 PL: [kyllä. [(kyllä,)
4 EA: =ikäsyryjintä johon te olette menneet .hh että se
5 ikäsyryjintä lo[ppuu .hh koska (- -),
6 PL: [kaikki palkansaajat kuunnelkaa
7 **Esko Aho nyt.**
8 EA: ei vaan kuunnelkaa (.) kuunnelkaa
9 oikeudenmukaisu[uden ääntä ministeri,]
10 PL: [kuunnelkaa (palkansaaja)t
11 **Esk[o Aho.**
12 EA: [pääministe[ri Lipponen.

Televisiokeskustelussa osallistujat esittävät myös sitä, mikä on heidän välisensä suhde ja missä asemassa he kulloinkin ovat keskustelukumppaniinsa nähden. He myös rakentavat kuvaa itsestään. Televisiokeskustelu antaa siis hyvän mahdollisuuden puhutteleluotojen ja niiden merkitysten tarkasteluun. Erityisen kiinnostava on keinojen vaihtelu. Esimerkiksi keskustelijat voivat samassa tilanteessa siirtyä sinuttelusta teitittelyyn ja siitä jälleen sinutteluun, mikä useimmissa muissa tilanteissa on harvinaista.²

² Tilanteeseen totuttoman voi tietenkin käyttää samassa puheenvuorossa epäjohdonmukaisesti sinuttelua ja teitittelyä, kuten eräs yleisökysyjä presidentinvaalikeskustelussa Kaksintaistelu 4.2.2000 esittäessään Aholle kysymyksen: *Esko Antola kysyi teiltä eilisessä teeveeväittelyssä ... ette vastanneet, voisitko vastata nytten.*

Keskustelussa osallistujat eivät ole vain puhujia ja kuulijoita, vaan he voivat olla monessa roolissa. Goffman (1981) erottaa keskustelun ratifioidut osallistujat sellaisista kuulijoista, jotka eivät osallistu keskusteluun. Ratifioidun osallistujajoukon sisällä kuulijoiden status voi vaihdella: kuulijalla voi olla puhuteltavan rooli tai hän voi olla puheen kohteena. Kielellisesti tämä ilmenee muun muassa suorana puhutteluna ja kuulijaan viittaamisena. (Vrt. myös Seppänen 1997.) Televisiokeskustelussa puheen vastaanottajana on puhukumppanin lisäksi katsoja. Silloinkin kun puheenvuoro osoitetaan puhuttelulla kumppanille, puhe kohdistetaan myös katsojalle. Siksi suoran puhuttelun ja viittaamisen raja on televisiokeskustelussa erityisen hämärä.

Tutkimusaineistomme on neljä vuoden 2000 presidentinvaalien toisen kierroksen televisiokeskustelua: Presidentti 2000 (YLE1 23.1.2000), Ilta presidentin kanssa (MTV3 28.1.2000), Presidentti 2000 (YLE1 3.2.2000) ja Kaksintaistelu (MTV3 4.2.2000). Keskustelut kestävät 1,5–2 tuntia, yhteensä noin 7,5 tuntia. Kussakin keskustelussa on presidenttiehdokkaiden lisäksi vähintään kaksi toimittajaa. Lisäksi keskustelussa saattaa olla yleisöä ja ajoittain muita keskustelijoita. Meitä kiinnostaa kuitenkin tässä yhteydessä vain se, miten presidenttiehdokkaat Esko Aho ja Tarja Halonen kohdistavat puhetta toisilleen. Keskitymme siis tarkastelemaan sitä, miten samat keskustelijat varioivat keskinäisen puhuttelun muotoja.

SUORAN PUHUTTELUN MUOTOJA

Puhuttelun muodot ja niihin liittyvät tulkinnat vaihtelevat kulttuureittain suuresti. Yli-Vakkurin (2000: 110) mukaan suomalaiselle huomaavaisuudelle on ominaista, että puhukumppanin suoraa puhuttelua pidetään sopimattomana.³ Esimerkkeinä epäsuorista puhuttelutavoista Yli-Vakkuri mainitsee muun muassa tittelipuhuttelun, teittellyn ja »hänettelyn». Tämän mukaan suoraa puhuttelua on siis vain sinuttelu, koska yksikön toinen persoona on kieliopillisesti puhuteltavan »luontainen persoonamuoto» (Yli-Vakkuri 1989: 54). Tässä artikkelissa lähdemme kuitenkin muotojen funktioista. Suorana puhutteluna pidämme siis sinuttelua, teittelyä ja muita puhuttelumuotoja (nimen ja tittelin käyttö), joiden avulla puhe eksplisiittisesti osoitetaan keskustelukumppanille.

Suoraa puhuttelua on tutkituissa vaalikeskusteluissa Halosen ja Ahon välillä melko vähän, toisin sanoen ehdokkaat eivät kovin paljon kohdista puhetta suoraan toisilleen. He puhuvat itsestään, esittävät monologeja. Aho toteaaakin yhdessä keskustelussa, että tässä kampanjaa ei käydä »ketään vastaan vaan ainoastaan omasta puolesta». Ehdokkaat vastaavat toimittajien kysymyksiin, eikä heidän tarvitse välttämättä ottaa toisiaan huomioon. Osallistumiskehikko elää kuitenkin yhdenkin puheenvuoron sisällä, ja puhuttelun kohde voi vaihdella vuoron aikana.

Kun keskustelutilanteessa on muita, kohdistetaan sanoja toiselle vielä vähemmän kuin vain toimittajien kanssa oltaessa. Erityisissä väittelyjaksoissa, joissa ehdokkaat asetetaan vastakkain, usein myös fyysisesti, puhetta osoitetaan toiselle enemmän. Näissä tilanteis-

³ On kritiään ongelmallista puhua yleisesti suomalaisuudesta ja suomalaisista puhutavoista, koska silloin tilanteiset tekijät jätetään huomiotta (vrt. Tiittula 1994). Emme halua tässä artikkelissa ottaa kantaa suomalaisuuteen, vaan käsittelemme yhtä keskustelutilannetta suomalaisessa puhekulttuurissa.

sa vastaehdokas onkin ensisijainen puhuteltava. Kuitenkin kahdenkeskisissäkin väittely-osuuksissa puhe voidaan osoittaa muille (katsojille, toimittajille), esimerkiksi puhuja saattaa katsoa kameraan tai toimittajaan eikä toiseen ehdokkaaseen.

Puhuttelun vähäisyys näyttää siis olevan tällaiselle tilanteelle tyypillistä. Myös muunlaisissa yhteiskunnallis-poliittisissa televisiokeskusteluissa suoraa puhuttelua on melko vähän (ks. Nuolijärvi ja Tiittula 2000b). Vertailun vuoksi todettakoon, että Seppäsen (1989) tutkimissa arkikeskusteluissa suora puhuttelu oli vallitseva toiseen viittaamisen muoto (82 % eri tavoista viitata kuulijaan).

Presidenttiehdokkaiden puhetavoissa voidaan kuitenkin havaita selviä eroja. Halosella on paljon enemmän suoraa puhuttelua, Aholla sitä on tuskin lainkaan (Halosella esiintymiä 43, Aholla 9). Halonen on siis Ahoa dialogisempi (ks. myös Nuolijärvi ja Tiittula 2000a). Toisen keskustelijan huomioonotto, puheen kohdistaminen hänelle ja reagointi hänen vuoroihinsa muuttaa vaalikeskustelussa muuten vallitsevaa haastattelumuotoa keskustelun tai väittelyn suuntaan.

Vaikka teitittely Suomessa on yleisesti ottaen harvinaistunut⁴, television vaalikeskusteluissa toimittajat ja vieraat yleensä teitittelevät toisiaan. Tällöin teitittely osoittaa välimatkaa ja lisäksi hämärtää yksikön ja monikon välistä rajaa, siis sitä, milloin vastustajaa puhutellaan yksilönä, milloin puhuttelu taas kohdistetaan ryhmälle, jota hän edustaa (*te* viittaamassa yhteen tai moneen).

Presidenttikeskusteluissa sekä teititellään että sinutellaan. Sinuttelu on ehdokkaiden välillä tavanomaisempi puhuttelumuoto kuin teitittely. Halosella sinuttelua on noin kaksi kertaa enemmän kuin teitittelyä (24 vs. 13 esiintymää). Aho käyttää Halosesta puhuesaan yksikön toista persoonaa vain kuusi kertaa, teitittelyä ei kertaakaan. Siinä missä Halosen etäännyttävä (tai kohtelias) keino on teitittely, Aholla se vastaavasti on epäsuoruus, suoran puhuttelun välttäminen kokonaan.

Teitittelyllä rakennetaan osallistujien institutionaalisia rooleja. Toimittajat teitittelevät ehdokkaita, mikä korostaa näiden etäisyyttä. Ehdokkaat puolestaan sinuttelevat toisiaan ja erottautuvat siten omaksi, kahdenkeskiseksi ryhmäkseen. Kuten seuraava katkelma (esim. 2, r. 4-7) osoittaa, institutionaalinen rooli saattaa vaatia teitittelyä. Raja institutionin ja yksityishenkilön välillä ei kuitenkaan välttämättä ole aina selvä, ja sama puhuja voi kohdistaa puheensa toiselle korostaen yksityisyyttä tai toisen institutionaalista roolia.

(2) Presidentti 2000 23.1.2000

- 1 T: Aho Aho on sanonut että ö häntä omienkin on teititeltävä
2 virallisissa yhteyksissä. oisko teillä sama linja,
3 tämmönen etäännyttävä presidentti.
4 TH: on kaks eri asiaa instituutio ja ja sitte on on niinkun
5 Tarja Halonen. et instituutiot kyllä (.) teitittelevät
6 silloinkin kun olen ulkoministeri mutta sitten
7 puolestaan ö työsuhteessa ni ei teititellä, että nää
8 riippuu ihan tilanteesta ja siin on vaan hyvä maku

⁴ Aivan viime aikoina monet ovat tehneet havaintoja teitittelyn lisääntymisestä (ks. esim. Noponen 1999: 16). Sinuttelusta ja teitittelystä keskustellaan muutenkin lehtien palstoilla hyvin usein, ks. esim. Helsingin Sanomien artikkeli Nykynuorille sinuttelu ei ole merkki huonosta käytöksestä 15.7.2001 ja lukijan puheenvuoro Sinuttelu voi loukata 18.8.2001.

- 9 tarpeellinen että (.) ei ei siinä sen kummempaa
10 etäisyyttä (.) tarvita

Kiinnostavaa on, miten samassa puhetilanteessa sekä sinutellaan että teititellään. Viimeisessä vaalikeskustelussa sinuttelua on eniten. Sinuttelu siis lisääntyy tilanteiden toistuessa. Viimeisessä vaaliväittelyssä sinuttelua esiintyy alusta alkaen, tosin puolesta välissä käydään myös keskustelua siitä, voiko sinutella:

(3) Kaksintaistelu 4.2.2000

- 1 TH: ei kun (0.6) minä oon sitä mieltä kuu- kuu- että
2 me puhutaan nytte tästä systeemistä sillä tavalla että
3 me tiedetään et .hh minkälaisia ongelmia vois olla,
4 .hh minusta tuntuu nytte että **sinä (1.2) arvoi- tai**
5 **te miten päin nyt vaan haluat[te,**
6 EA: **[no saa sinutella**
7 **[ihan, toistaiseksi (.) toistais]eksi.]**
8 TH: **[saa sinutella edelleenki toistaiseks]**
9 ((yleisö nauraa ja taputtaa))

Sekä Aho että Halonen tuovat puheenvuorossaan esiin puhuttelutavan tilanteisen muutoksen. Ahoa saa sinutella *toistaiseksi* (kunnes hän on presidentti, vrt. esim. 2). Halonen puolestaan orientoituu ensin tähän hetkeen (*edelleenki*) ja toistaa sitten Ahon määrittelyn (*toistaiseks*).

Larjavaaran (1999: 9) mukaan teitittely on suomessa status- ja reviirokohteliaisuutta, joskus myös torjuvaa etäisyyden ilmaisemista, sinuttelu puolestaan kumppani- ja pitämiskohteliaisuutta. Jälkimmäistä lukuun ottamatta samantapaisia merkityksiä voidaan nähdä myös presidenttikeskusteluissa. Valinnassa keskeistä on puhujan oma asema paitsi puhuteltavaan nähden myös katsojien suuntaan sekä se, mikä hänen suhteensa puhuteltavaan on tai millaisena hän haluaa sen esittää.

Teitittely on selvästi etäännyttävä puhuttelumuoto (vrt. esim. 2). Etäisyyden ottoa voi korostaa *arvoisa* (*te arvoisa Esko Aho*) (ks. jäljempänä esim. 13). Kun ehdokas puhuttelee kilpakumppaniaan vaalikeskustelussa näin, kyse tuskin kuitenkaan on Larjavaaran mainitsemasta statuskohteliaisuudesta, vaan *arvoisa*-sana tuo ilmaukseen pikemmin ironisen sävyn (kyseisessä esimerkissä ironiaa tukevat myös muut piirteet, kuten hymyily). Vaalikeskustelussa, jossa muissa tilanteissa toisiaan sinuttelevat teitittelevät toisiaan, teitittely myös korostaa sitä, että puhetta esitetään kolmannelle osapuolelle. Teitittely ei siis silloinkaan, kun se kohdistetaan keskustelukumppanille, ole ensisijaisesti ehdokkaiden välistä.

Sinuttelu on analysoimissamme presidentinvaalikeskusteluissa kiinnostava ilmiö siksi, että Aho käyttää sitä vähän, joten esiintymät erottuvat, Halonen taas vaihtelee sinuttelun ja teitittelyn välillä. Sinuttelu on siis analysoimissamme tilanteissa aina leimallista toisin kuin arkitilanteissa, joissa se on tavanomaista. Toisaalta leimallisuutta vähentää se, että pronominia ei aina panna näkyviin, vaan persoona voi näkyä ainoastaan verbin muodossa.

Kun keskustelijat siirtyvät muista puhuttelumuodoista sinutteluun, sinuttelu voi osoittaa keskustelusävyn muuttumista. Sinuttelu voi olla läheisyyden merkki, ja siinä voi olla leikkilinen sävy.

▷

(4) Ilta presidentin kanssa 28.1.2000

- 1 EA: ... aikanaan sanottiin että me olemme mieluummin lääkäri
2 kuin tuomari (.) niin veikkaan että tai minusta tuntuu että
3 myöskin ihmisoikeuspolitiikassa lääkäriellä olisi käyttöä
4 enemmän ku tuomarilla, (.) monessa tapauksessa.
5 (.)
6 TH: jos mä jatkan tästä,
7 T: lääkäriksi(h) (.) [vai tuomariksi
8 TH: tästä myöskin [että
9 EA: **ai anteeks ö sä olet tuumari** °mutta° heh heh
10 ((osa keskustelijoista nauraa))
11 TH: mä: olen tuomari kyllä ja ja kyllä oikeustieteelliseen
12 tiedekuntaan hakee hämmästyttävän paljon ihmisiä jotka
13 nimenomaan ovat hyvin klassisesti kiinnostuneita siitä
14 mikä on oikein ja mikä on väärin...

Esimerkissä (4) leikkilisen sävyn takaa paljastuu katkelmaa tarkemmin analysoitaessa vastakkainasettelu. Katkelman alussa Aho käyttää muissakin puheenaiheissa suosimaan-
sa vertausta *mieluummin lääkäri kuin tuomari*. Halosen ottaessa puheenvuoron Aho mää-
rittelee Halosen tuomariksi. Viittaus on toisaalta leikkisiä vihjaus Halosen taustaan, toi-
saalta se yhdistettynä aiempaan metaforaan samalla vihjaa Halosen toimivan tuomarin ta-
voin ja liittää siis tämän toimintaan kielteisen sävyn. Halonen vastaanottaa puheenvuo-
ron konkreettisella tulkinnalla (*mä olen tuomari*) ja kiistää tuomariudelle annetun negatiivisen sävyn (*oikeustieteelliseen tiedekuntaan hakee hämmästyttävän paljon ihmisiä jotka nimenomaan ovat hyvin klassisesti kiinnostuneita siitä mikä on oikein ja mikä on väärin*). Koska tuomarius liittyy Ahon esittämään metaforaan, myös Halosen oikaisu saa samalla laajemman, myönteisen merkityksen hänen tavastaan toimia politiikassa. Halonen ei yhdy leikkiin: hän esittää oikaisunsa yhtymättä toisten nauruun.

Läheisyyttä korostavan puhuttelumuodon kautta puhuttelija asettuu tiettyyn asemaan vastaehdokkaaseen nähden. Esimerkiksi seuraavassa katkelmassa Aho ojentaa Halosta muistuttaen tätä siitä, mitä hän heidän aiemmassa yhteisessä väittelytilanteessaan on sanonut.

(5) Kaksintaistelu 4.2.2000

- 1 EA: ... minusta on ö hieno asia että että Suomessa (.)
2 kansalaisilla on valinnan vaihtoehtoja.=.hh mut em mä
3 ymmärrä tässä tapauksessa et miten sellanen asia edustaa
4 vasemmistolaisuutta josta kaikki ovat yhtä mieltä.
5 TH: mt no samaa voi tietysti kysyä siitä mitä **kutsut** ei ei
6 (.) sosialistisek[si ta]i porvarilliseksi=
7 ? : [°(joo)°.]
8 TH: =maailmaksi.=.hh vasemmistolaiset ihmiset ihan samanta-
9 tavalla .hh rakastavat isänmaata.=.hh ovat kunnan
10 kirkkoihmissiä,=pitävät perhettä arvossa,=ja useimmat
11 menevät naimisiinkin,=
12 EA: =ei mut jos [m-,
13 Y: [hah hah hahah hah haha
14 ((yleisö nauraa ja taputtaa käsiään))
15 (4.6)

- 16 EA: jos (0.8) jos vielä (0.5) **Tarja muistat** mitä sanoin siitä
 17 mikä on se porvarillisten arvojen peruste.=se oli työnteko,=
 18 TH: .mt
 19 EA: yrittäminen.=siihen liittyvä oikeudenmukaisuus ja yhte-
 20 yh[teisvastuu,]
 21 TH: [niin vasemmistolais]et on ihan [sam]oja,=
 22 EA: [ja]
 23 EA: =työnt[ekoon ja yrit-]
 24 TH: [samanlaisi[a] °tässä suhtee[ssa°.
 25 EA: [[työntekoon=
 26 Y: [eh heh heh heh heh.
 27 EA: =ja yrittämis[een liittyvissä,]
 28 YJ: [(—) (niissä)] vasemmisto,=
 29 EA: =työntekoon ja yrittämiseen,

Esimerkissä kumpikin sinuttelee. Puhutellessaan toisiaan he katsovat suoraan eteen-
 sä, eivät toisiinsa. Suorasta puhuttelusta huolimatta puhe siis kohdistetaan katsojille.

Halonon tuo omassa vuorossaan esiin erimielisyytensä Ahon kanssa, samalla hän toi-
 saalta purkaa sisällöllistä vastakkaisuutta Ahon korostamien vasemmistolaisten ja porva-
 rillisten arvojen välillä. Kun Halonen on vastannut Aholle itseironisesti lyömällä asian
 leikiksi (r. 5–11), hän on saanut yleisön sympatiat puolelleen, mikä uhkaa Ahon asemaa.
 Aho ottaa nyt käyttöön vähemmän suosimansa puhuttelumuodon, osana tilanteen palaut-
 tamista vakavammalle linjalle. Ahon puheenvuoro, jossa on lyhyitä taukoja seuraava
 korosteinen nimipuhuttelu ja sinuttelu, on voimakas muistutus (*jos (0.8) jos vielä (0.5)*
Tarja muistat mitä sanoin). Se viittaa yhteiseen kokemukseen ja siihen, että keskustelu-
 kumppanin pitäisi tietää, miten asia oikein on. Ojentamiseen liittyy myös toisen vähätte-
 ly. Kun puhuja tavallaan alentaa toisen ojentessaan tai muistuttaessaan häntä, hän samalla
 luo itsestään kuvan tietävänä ja pätevänä henkilönä.

Esimerkissä (5) sinutteluun liittyy etunimellä puhuttelu. Suomessa nimipuhuttelu on
 epätavallista muuten kuin vuorottelukeinona (vrt. Seppänen 1989: 218). Toisen puhutte-
 leminen nimeltä mainiten on voimakkaasti vetoava puhetapa (mts. 213). Se kiinnittää
 huomiota myös presidenttikeskusteluissa. Tavallisin ja siten myös neutraali nimellä viit-
 taamisen muoto tutkitussa aineistossa on etu- ja sukunimen samanaikainen käyttö, jota
 voidaan käyttää myös suorana puhutteluna (esim. 6), mikä yleensä tuntuisi olevan harvi-
 naista. Esimerkki osoittaakin puhuttelun ja viittaamisen rajan häilyvyyden televisiokes-
 kustelussa.

(6) Presidentti 2000 3.2.2000

- 1 EA: nii mä lähden oikeestaan vastaamaan tähän niinku
 2 kansalaisista käsin, se on [hyvä- se on **Tarja Halonen** oikein]
 3 [((kääntyneenä Haloseen))]
 4 oikein hyvä näkökulma katsoa tätä asiaa, et mitä
 5 kansalainen odottaa. mitä suomalainen odottaa.

Nimipuhutteluun voidaan yhdistää myös määritteitä, jotka sävyttävät puhetta. Esimer-
 kiksi *te arvoisa Esko Aho* (ks. esim. 13) tuo puheeseen ironisen ja moittivan sävyn. Myös
 etunimeen voidaan liittää määrite, esimerkkejä aineistostamme ovat *hyvä Esko* ja esimer-
 ki (7) *rakas Tarja*.

▷

(7) Ilta presidentin kanssa 28.1.2000

- 1 TH: mut ei se ole muuttanu sitä tosiasiaa (.) että siinä
2 klassisessa työnjaossa mikä teillä on ollut kotona ja jota
3 täysin kunnioitan olemassa niin siinä on kyllä ollut sittenkin
4 niinkun se etu olemassa että vaimo helpommin tekee tätä työtä
5 kuin vastaavasti jos katsomme naispuolisia poliitikkoja...
6 JZ: [kyllä nykyään [nykyään kuule (.) Tarja tää
7 TH: [ei ei ole kovin montaa sellaista perhettä
8 EA: **[kuule kuule rakas Tarja** mä toivoisin että että että
9 ((osoittelee etusormella Halosta))
10 toivoisin että kun kun ajatellaan meidän perhettämme ni
11 mä toivoisin että ihmiset ymmärtäisivät sen perusasian että
12 jokainen perhe ratkoo nämä <itse> etsii niinko omat
13 ratkaisunsa (.) ja se ei ole [sanelua=
14 ?: [se on hyvä.
15 JZ: [saanko saanko sanoa (-----)
16 TH: [ei ei ei missään nimessä ei missään nimessä vaan että
17 ((nostaa molemmat kädet eteen ja tekee torjuvaa liikettä))
18 puhutaan puhutaan lainalaisuuksista]
19 EA: [=käskeämistä vaan se on yhdessä sopimista mä olen olen olen
20 kyllä vähän] olen vähän loukkaantunut siitä että
21 TH: antakaa minähän tästä jouduin vastaamaan hän sanoi,

Puhetilanteessa, josta esimerkki (7) on katkelma, on paljon päällekkäispuhuntaa ja kilpailua vuoroista. Myös Aho aloittaa vuoronsa päällekkäispuhuntana. Vuoroista taistelua osoittavat toisto ja suora puhuttelu, joka koostuu läheisyyttä korostavista elementeistä (*kuule, rakas* ja etunimi). Puhutteluun liittyy esimerkin (5) tavoin ojentava sävy, jota korostaa se, että puhuja esittää itsensä loukattuna (r. 19–20).⁵ Ojentamista korostaa Ahon sormenliike. Vastaavanlaisia keinoja löytyy Haloselta: *hyvä Esko* ja esimerkin (8) *hyvä ystävä*.

(8) Presidentti 2000 3.2.2000

- 1 EA: mut ei se loppunut luottamukseen vaan se loppu itsekkyyteen.
2 TH: no mut mut **hh hyvä ystävä** täs mieles on tietyst niin että
3 ei me voida pakottaa niitä muita, meidän pitää luoda juuri
4 se luottamus, käsitys siitä et me ei olla pelkästään
5 itsekkäitä vaan et me ollaan yhteistyökykyisiä ja
6 yhteistyöhaluisia? että me voitais saada ne kaikki
7 viistoista maata kun tässä jos ei sana tehoa niin mitään
8 muuta (.) tietä ei ole.

Kyseessä on ehdokkaiden väittely EU:n jäsenmaiden välisestä työnjaosta ympäristökysymyksissä. Molemmat pitävät kiinni omasta kannastaan (vrt. vuoronalkuiset *mut*-partikkelit). Halosen vuoron aloitus *no mut mut hh hyvä ystävä* tuo esiin kyllästymisen asian jankkaamiseen. Puhuja selittää asiaa ikään kuin henkilölle, joka ei halua sitä ymmärtää.

⁵ Puhuttelua *rakas Tarja* Aho käyttää myös Uutisvuoto-ohjelmassa 29.1.2000. Vaikka kyseessä on vihdeohjelma ja puhuttelu on leikkimielinen, siihen liittyy tässäkin ojentava sävy: *rakas Tarja mut siinä siinäpä se juuri onkin*.

Kohdassa *hyvä ystävä* Halonen katsoo ylös ja ottaa sitten molemmat kädet selityksessä avukseen.

Nimen tai muun henkilöviitteisen substantiivin käyttöä esiintyy aineistossa puhuttelu-keinona myös kolmannen persoonan yhteydessä. Esimerkissä (9) puhuja vihjaa vastaehdokkaan epärehellisyyteen. Ennen henkilöviittausta Halonen katsoo nopeasti Ahoon, mikä vahvistaa puheen kohdistamista.

(9) Kaksintaistelu 4.2.2000

- 1 TH: me olemme itse (0.3) me olemme itse hakeneet Euroopan
2 unioniin hyväksyen °.hh° sekä demokratiaki- ö:
3 vaatimukset että sit tään taloudellisen puolen vaatimukset
4 [ja ne mitä on hyväksyty] .hhh **niin kun silloinen**
5 [((katsoo Ahoon))]
6 **pääministeri Aho hyvin tietää** ni niitä pitäis noudattaa,=

Yli-Vakkurin (1991: 17) mukaan »uushännettely» psykologisena motivaationa on pyrkimys välttää ottamasta kantaa sinuttelu- ja teitittelykysymykseen. Saman motivaation voisi kuvitella toimivan myös tutkituissa presidentinvaalikeskusteluissa, koska toisensa hyvin tuntevat ehdokkaat joutuvat julkisella näyttämöllä ottamaan etäisyyttä toisiinsa. Henkilöviitteinen substantiivi ei presidenttikeskusteluissa kuitenkaan koskaan ole neutraali kohdistamisen keino, vaan sen avulla tuodaan selvästi esiin vastaehdokkaan ja samalla myös puhujan oma rooli.

Myös passiivia voidaan käyttää suorassa puhuttelussa. Esimerkissä (10) siihen on liitetty henkilöviitteisiä substantiiveja, jotka määrittävät puhekumppanin vaihtelevaa asemaa. Näin puhutteluun on saatu ironinen sävy, jota luovat myös ilmaukset *sitä*, *niin kun* ja ehkä *nytkin*. Puheen suoraa kohdistamista osoittaa sekin, että Halonen katsoo Ahoon puhutellessaan häntä.

(10) Kaksintaistelu 4.2.2000

- 1 TH: [.hh]h ö: **puhutaankohan [nyt sitä niin kun**
2 [(katsoo Ahoon))
3 **presidenttikandidaattina vai oppositio[johtajana.=mää n]yt=**
4 EA: [minä puhun,]
5 TH: =jatkaisin tä[sä vaan,=nyt mä jatkan iha- jatkan,]
6 EA: [minä puhun ihmisenä joka kantaa huol]ta
7 myös Suomen kannalta siitä .hh mitä
8 seura[a siitä jos Unioni puuttuu .hh yksittäisten=
9 TH: [minä minä jatkan nyt omalta puoleltani siitä
10 että minun mielestäni on erittäin t]ärkeää=
11 EA: =jäsenmaiden sisäisiin asioihin.]
12 TH: =se (.) että...

Tapaukset, joissa nimi tai henkilöviitteinen substantiivi yhdistyy kolmanteen persoonaan tai passiiviin, ovat suoran ja epäsuoran puhuttelun rajamailla. Joissakin tapauksissa on myös vaikea sanoa, onko kyse suorasta puhuttelusta vai viittaamisesta. Puhuttelumoodot, joissa käytetään henkilöviitteistä substantiivia, ovat kaikkiaan kuitenkin harvinaisia suoran puhuttelun keinoja tutkimassamme aineistossa.

▷

EPÄSUORAN PUHUTTELUN MUOTOJA

Yleinen käsitys on, että suomalaisessa kulttuurissa vältellään suoraa puhuttelemista ja keskustelukumppanin nimen mainitsemista. Puhetilanteessa vaikuttavat kuitenkin myös monet muut tekijät kuin yhteisön normit, esimerkiksi tilanteen luonne ja puhujien suhtautuminen toisiinsa. (Vrt. Seppänen 1989.) Siten viittaamista käsiteltäessä ei pidäkään olla yksioikoinen; minän ja sinän näennäinen häivyttäminen on usein paras tapa saada minä ja sinä esiin.

Kolmas persoona ei ole selvästi puheaktipersonaista erillinen kategoria. Kyse on jatkumosta, jonka toisessa päässä on ilmi pantu, puhuteltavan osoittava puheaktipronomini, ja toisessa päässä eri keinoin referenttiin viittaava ilmaus. (Seppänen 1999.) Kolmannen persoonan käyttö osoittaa, että kielellinen kategoria ei ole merkitykseltään jähmettynyt, vaan se voi muuntua ja sillä voi tehdä erilaisia tekoja.

Puhuja voi viitata kuulijaan joko suoraan tai epäsuorasti, eksplisiittisesti tai implisiittisesti. Seppäsen (1989) analysoimissa arkikeskusteluissa epäsuoria viittauksia on 17 % kaikista tavoista viitata kuulijaan. Implisiittistä epäsuoraa puhuttelua voi näennäisestä välttelyn vaikutelmasta huolimatta pitää hyvin alleviivaavana ja painavana puhuttelun keinona. Kuten Laitinen (1995) on nollapersoonaa käsitellessään todennut, nollan tehtävä on pikemmin persoonan välittäminen kuin sen välttäminen. Puhuteltua persoonaa ei siis kieliopillisena subjektina tarvitse panna ilmi silloin, kun viitataan tietyn henkilön sanomisiin (*ei kannata liioitella sitä* vrt. *sinun ei kannata liioitella sitä*).

Keskustelukumppania voi puhutella ja häneen voi viitata epäsuorasti monin kielellisin keinoin: nimellä, pronominilla tai tittelillä ja nimellä viitaten sekä passiivin tai geneerisen kolmannen persoonan avulla. Nimellä, tittelillä ja nimellä sekä pronominilla viittaamista voi pitää epäsuoran puhuttelun eksplisiittisinä keinoina. Geneerisyys on implisiittisempi keino ja passiivi puolestaan osittain eksplisiittinen, osittain implisiittinen viittaamisen keino. Eksplisiittisyyden ja implisiittisyyden välillä ei ole selvää rajaa, vaan tässäkin on kyse jatkumosta.

Poliittinen televisiokeskustelu on viittaamisellekin kiinnostava näyttämö, koska kyseessä on keskustelun esittäminen yleisölle. Siten se, puhutteleeko toista nimeltä vai muilla keinoin, ei ole yhdentekevää. Epäsuora viittaaminen tekee toisen läsnäolevaksi toisenlaisin keinoin kuin suora puhuttelu, mutta voi katsojan kannalta olla yhtä läpinäkyvä kohdistamisen keino kuin suorakin puhuttelu.

Neljässä presidentinvaalikeskustelussa on yhteensä vähemmän implisiittistä kuin eksplisiittistä viittaamista toiseen ehdokkaaseen (21 vs. 26 esiintymää). Halonen viittaa selvästi useammin eksplisiittisesti Ahoon, 23 kertaa, Aho vain kolme kertaa Haloseen. Implisiittisiä viittauksia Aholla on 12, Halosella 9.⁶ Puhujien erot näkyvät siis nimenomaan siinä, miten selvästi ehdokas nimeää toisen tai viittaa muuten häneen. Implisiittisissä viittauksissa ei ole määrällistä eroa, mutta ero on siinä, että Ahon viittaamisen keino näyttää olevan nimenomaan implisiittinen, Halosen taas enemmän eksplisiittinen kuin implisiittinen.

Miten eksplisiittisyys sitten näyttäytyy? Halonen viittaa yleensä suhteellisen neutraalisti nimellä siihen, mitä Aho on sanonut. Tällaisessa viittaamisessa ja toisen huomioon ottamisessa on useimmiten vain puheenvuoroja toisiinsa sitova merkitys. Kaikissa ekspli-

⁶ Implisiittistä viittaamista ei aina ole helppo erottaa. Siksi tässä on laskettu vain selvimmät tapaukset.

siittisissä viittauksissaan Aho käyttää Halosesta koko nimeä *Tarja Halonen*. Halonenkin käyttää koko nimeä *Esko Aho*, mutta kun hän osoittaa selvästi tyytyväisyytensä Ahon puheenvuoroon, hän viittaa tähän vain etunimellä, kuten esimerkissä (11).

(11) Presidentti 2000 3.2.2000

- 1 T: [te ette ker]ro henkilökohtaisesti (.)
 2 [omasta (.) kristillisestä vakaumuksesta.]
 3 EA: [no: mä sanosin niin että että] on asioita
 4 esimes perheeseen liittyviä uskontoon
 5 uskonnolliseen vakaumukseen liittyviä asioita
 6 joissa joissa äänestäjäkunta ei ole **meidän**
 7 **tilintekomme** (.) öö niinkun kohde tai tai **me olemme**
 8 **me emme ole** äänestäjäkunnalle niistä
 9 [tilintekovelvollisia] vaan kyl **me olemme** niistä
 10 [((vilkaisee Haloseen))]
 11 tästä omasta vakaumuksestamme omasta jumalasuhteesta(mme)
 12 tilinteko tehdään ihan toiseen suuntaan, ja myös sitten
 13 perhe- perheen <sisäisten> asioiden suhteen niiden perhe-
 14 elämään liittyvien ö (.) herkkien asioiden suhteen nin
 15 **emme me** voi ajatella että **me olemme**
 16 tilivelvollisia täällä studiossa tai muualla vaan
 17 T: eli [se riittää että]
 18 EA: [vaan niissä niis]säk niissä tilivelvollisuudet
 19 ovat perheen sisäisiä.
 20 T: eli se riittää että kuuluu kirkkoon teidän
 21 mielestänne [(.) selvitykseksi.]
 22 EA: [ei ei suinkaan] emmä sitä ole tarkottanut mutta
 23 että että täytyy täytyy kuvata se oma arvomaailmansa tausta
 24 ja ja kyllä mä mielestäni olen sen tehnyt, ja
 25 **[niinkun olen huomannut Tarja] Halosenkin tekevän** (.)
 26 [((vilkaisee Haloseen))]
 27 tavalla joka kyllä varmasti äänestäjille riittää antamaan
 28 kuvan siitä mitä me (.) mikä on meidän vakaumuksemme tältä
 29 osin.
 30 JS: siirrytään nyt kuitenkin vai- jo [eteenpäin
 31 TH: [saanko] saanko sanoa
 32 vain sen et kyl kyl mä olen kokenu hieman niinku sanoisko
 33 (.) joskus paljastavani kovin paljon sisintäni sen vuoksi
 34 et se seikka että mä en ole seurakunnan jäsen (.) niin on
 35 niinku ta- tavallaan vaatinu minulta paljon enemmän
 36 [nimenomaan [tämän] (.) mitä Esko] sano ihan kauniisti että
 37 [((vilkaisee Ahoon))]
 38 [((viittaa kädellä Ahoon))]
 39 jonka ei pitäis olla tilivelvollist ni mä olen joutunu
 40 todistaakseni sen että olen silti kristitty niin ni
 41 tähän vastaamaan mutta vielä kerran niin (.) se oli
 42 minullekin hieman vieras (.) perintö.

Sekä Ahon että Halosen puheenvuorot ovat vastauksia toimittajan kysymykseen. Siten ensisijainen puhuteltava on toimittaja. Samalla keskustelukumppani on ratifioitu läsnäolija, ja tässä osallistumiskehikossa luonteva tapa on viitata häneen 3. persoonan muodolla ja nimellä. Esimerkissä keskustelijat luovat yhteisyyttä monin keinoin, ja etunimen käyttö toisen puheenvuoroon viittaamisessa on siten osa yhteisyyden luomisesta. Kumpikin viittaa toiseensa nimellä; Aho viittaa koko nimellä keskustelun ulkopuolelle (r. 25),

Halonen etunimellä Ahon edelliseen vuoroon (r. 36). Molemmat vahvistavat viittaustaan ei-verbaalisesti. Yhteisyyttä korostaa se, että Aho käyttää poikkeuksellisen paljon *me*-pronominia ('*me ehdokkaat, jotka olemme joutuneet kritiikin kohteeksi*').

Leimallisimpia eksplisiittisiä viittauksia ovat tyytit *niin kuin silloinen pääministeri Aho hyvin tietää* (ks. edellä esim. 9) tai *pääministeri Ahon aikana*, kuten esimerkissä (12), jossa viittausta tukee ei-verbaalinen viestintä.

(12) Presidentti 2000 23.1.2000

- 1 TH: mä vastavasti ottaisin lähihistoriasta (2.5) ää
2 esimerkin joka joka on minun minun mielestäni aika
3 kuvaava että kyl on tietysti hyvä että työmarkkinat
4 (.) tuntevat luottamusta (.) ää myöskin valtiollisiin
5 päätöksentekijöihin pääministeriin tai presidenttiin
6 et sehän nähtiin sillon (.) sillon Lipposen ensimmäisen
7 hallituksen aikana kun
8 edellisen hallituksen **pääministeri Ahon** aikana ei saatu
9 ((kääntää päänsä Ahoon ja takaisin))
10 näitä tulopoliittisia ratkasuja aikaseks mitä oli
11 toivottu
12 EA: joka vuosi joka vuosi tehtiin tulopoliittiset ratkasut

Halonen vastaa toimittajan kysymykseen, joten ensisijainen puhuteltava on toimittaja. Kääntämällä katseensa Ahoon Halonen osoittaa hänet lausumaan osalliseksi. Arvonimellä viittaaminen tuo kriittisesti esiin puhekumppanin aikaisemman roolin. Titteliin verrattavaa viittaamiskeinoa Halonen käyttää myös silloin, kun hän puhuu *ehdokas Ahosta*.

Miten sitten implisiittisesti viitataan puhekumppaniin tai hänen sanomisiinsa? Keskustelijoilla on käytössään useampia keinoja, joiden avulla arvioidaan puhekumppanin vuoroja. Näitä ovat muun muassa kieliopilliset keinot, kuten passiivi ja geneeristen muotojen käyttö, sekä erilaiset pronomini- ja substantiivi- viittaukset. Lisäksi viittaus voi ilmetä ei-verbaalisti.

Tavallinen viittaamisen keino on passiivimuoto (esim. 13), jolloin avoimeksi jää, ketkä kaikki sen piiriin luetaan. Koska kyseisessä puhetilanteessa ei ole kovin monia osoitteita, katsoja voi aina tulkita passiivimuodon sisältävän myös vastapuolen.

(13) Presidentti 2000 3.2.2000

- 1 EA: mut minusta ää kuitenkin en tunne kovin
2 yksityiskohtasesti tätä Haiderin puoluetta mutta ei
3 ei nyt minusta sen **rinnastaminen** Hitlerin ää Saksan
4 poliittiseen liikkeeseen nin ole kyllä o- oikein
5 sekään. et siinä nyt **annetaan väärä kuva** asioista.
6 [sitä osaltaan kuvaa se että
7 T: [pitää mennä pikkusen pikkusen] eteenpäin kuitenkin
8 EA: sitä osaltaan kuvaa se että tästä tämän puolueen kanssa
9 neuvotteluja hallitusyhteistyöstä kävivät
10 myös sosialistit.=
11 ((nyökkää Halosen suuntaan))
12 TH: =minusta ei nyt kannata koettaa tätä tehdä niinkun-
13 £minusta on pikkusen nyt semmonen tunne **arvoisa**
14 **Esko Aho että te koettatte** nyt ajaa niinkun suomala-
15 ajaa tätä suomalaisen tilanteeseen niinkun

- 16 syyllyttämään minua siitä että että on niitten
17 kanssa varmaan sosialistikin keskustelleet että
18 toivottavasti tässä ei nyt tapahdu itävaltalaistumista
19 meidän vaalien osalta.£=

Ahon puheenvuoron voi tulkita syytökseksi, joka kohdistuu Haloseen. Passiivimuoto *annetaan* voi viitata laajempaan ryhmään (r. 5), mutta ilman muuta se keskustelukontekstissa viittaa sellaiseen ryhmään, jossa Halonen on mukana. Sen, että syytöksen kohteena on Halonen, osoittaa myös Ahon ei-verbaalinen käyttäytyminen *sosialistit*-sanan yhteydessä. Halosen nimeä ei kuitenkaan mainita kertaakaan, vaan Aho rakentaa kritiikkinsä persoonattomasti, mitä osoittaa myös ilmaus *sen rinnastaminen Hitlerin Saksan poliittiseen liikkeeseen* (r. 3–4). Tässä keskustelussa Hitleriä ei ole eksplisiittisesti mainittu, mutta rinnastus on ollut juuri tuohon aikaan esillä muissa poliittisissa keskusteluissa. Kiellon käyttäminen lausumassa implikoi kiellettävän, ja tässä kontekstissa kiellettävän esittäjiin (siis rinnastajiin) kuuluu keskustelukumppanina oleva toinen ehdokas. (Ks. myös Nuolijärvi ja Tiittula 2000a: 171.)

Halonen siirtää omassa puheenvuorossaan keskustelun metatasolle (r. 13). Hän tulkitsee syytöksen itseensä kohdistuvaksi ja puolustautuu. Kiinnostava on tässä yhteydessä Halosen käyttämä suora puhuttelu: koko nimen käyttö, adjektiivin käyttö puhuttelussa ja teitittely. Vaikka Aho puhuttelee epäsuorasti, Halonen on mitä eksplisiittisin. Puhuttelusta huolimatta Halonen ei katso Ahoon eikä muutenkaan osoita ei-verbaalisesti puhetta tälle.

Passiivimuodolla voi viitata myös itseensä ja puhekumppaniin yhdessä. Halonen käyttää eräässä keskustelussa lausumaa *tää on sitten opponointia että täs ollaan* ('minä ja sinä olemme') *jostain samaa mieltä*. Passiivimuodolla voi siten sitoutua puhekumppanin kanssa samaan ryhmään tai erottaa hänet toiseen ryhmään. Kuten edellä kävi ilmi esimerkistä (10), passiivilla voi puhutella myös suoraan: *puhutaankohan nyt sitä niin kun presidenttikandidaattina vai oppositiojohtajana*.

Kiinnostavia ovat niin ikään generiset viittaukset, joissa nollasubjekti välittää kuulijalle subjektin tarkoitteen hyvin selvällä tavalla, kuten esimerkissä (14).

(14) Presidentti 2000 3.2.2000

- 1 TH: ... mutta tämmöset minimisäännökset eräiltä
2 osin mitä Aho toi esille nin nin mikäpä siinä
3 ((vilkaisee Ahoa))
4 (.) mutta mua niinku kiinnostais tavallaan se että hh.
5 että ku täss on vannottu tän yhteisen ulkopoliitiikan nimiin
6 ni merkitsiskö nämä minun mielestä nää suuntauksset
7 merkitsee aika paljo poikkeamista jo siitä mitä me
8 ollaan tähän asti pidetty yhteisenä kantana, Euroopan
9 unionin puolella, että minä en kyllä hh niinkun
10 heittäis pois tätä mitä tähän asti on tehty mut
11 >**siinä mä olen samaa mieltä että:** [ei
12 EA: [siis mikä merkitsis
13 TH: siis kun **sanoit** että näpertelee erilaisissa asioissa,
14 ((vilkaisee Ahoa))
15 mum mielestäni säännöksiä voidaan hoitaa sil taval
16 että niitä varmasti voi paljo vähentää ja voidaan
17 varmasti tuoda takasinki päätöksentekoa mut mum
18 mielestäni **ei kannata sillä tavalla (.) aliarvioida**

- 19 **myöskään tähänastisia saavutuksia** sekä taloudellisella
 20 puolella että toisaalta sen ää sen niinkun ä vakauden
 21 aikaansaamiseksi, mitä on tehty [Euroopan unionin
 22 puitteissa.
 23 EA: [mut em mä siihen
 24 viitannutkaan. vaan viittasin tähän juuri tähän
 25 näpertelyyn, jota on monilla aloilla joissa unioni
 26 tulee säännöksineen öö mää- määrittelemään asioita
 27 tavalla joka ei ole sopiva.

Esimerkissä (14) geneerinen muoto *ei kannata sillä tavalla aliarvioida* (r. 18) viittaa Ahon edelliseen puheenvuoroon. Vaikka Halonen ei tässä kohdassa osoita puhetta ei-verbaalisesti Aholle, tulkintaa tukee myös Halosen käyttämä sinuttelumuoto *siis kun sanoit* Ahon vuoron lyhyen referoinnin yhteydessä (r. 13). Niin ikään rivillä 11 oleva ilmaus sisältää implisiittisen viittauksen Ahoon ('olen samaa mieltä kuin sinä').

Sellaiset keskusteluissa muualla esitetyt lausumat kuin *sitä ei kannata vääristellä* ja *must ei o mitään aihetta niinku antaa mulle sellasta roolia* ovat nekin konteksteissaan tulkittavissa vain yhdellä tavalla: 'älä vääristele' ja 'älä anna minulle sellaista roolia', vaikka niillä periaatteessa on myös geneerisempi tulkinta. Vastakkaisuutta osoitettaessa geneerinen muoto on hyvä keino; toisen vastustaminen saadaan näkyviin, mutta hienovaraisemmin kuin suorassa kiellossa. Geneeristä muotoa voi käyttää myös myönteisessä yhteydessä, kuten esimerkin (3) *saa sinutella* osoittaa. Siinäkin on kuitenkin pidättyväinen sävy (vrt. *sinuttele vain*).

Geneerisen kolmannen persoonan muodon ohella viitataan toiseen myös siten, että käytetään anaforista pronominaaliadverbia, kuten Esko Aho seuraavissa esimerkeissä (15) ja (16). Samanlaisuudesta huolimatta tilanteissa on eroa: esimerkissä (15) ehdokkaat istuvat vierekkäin, esimerkissä (16) väittelevät vastakkain.

(15) Presidentti 2000 23.1.2000

- 1 EA: **nyt on kyllä paikallaan kuitenkin korjata eräs**
 2 **[ö] väite joka tässä tuli** väite siitä
 3 [((vilkaisee Haloseen))]
 4 ettei olisi tehty työmarkkinasopimuksia, mä muistan
 5 hyvin syksyn yhdeksänkymmentäyksi devalvaationki kaksi
 6 viikkoa sen jälkeen teimme (.) hyvin laajan
 7 työmarkkinaratkasun joka oli erittäin vastuullinen
 8 hyvä ratkaisu ja väitän että **siellä** syntyi se perusta
 9 jolle sitten Suomen nousu myös rakentui.

(16) Presidentti 2000 23.1.2000

- 1 EA: mutta tähä- **tässä ei tullut vastausta siihen**
 2 **kysymykseen** miksi **kuusi** vuotta sitten vasemmiston
 3 kannattajien oli mahdotonta äänestää Elisabeth Rehniä
 4 [vaikka: hän oli pätevä nainen ja hänellä oli monia...
 5 TH: [ei

Puhelukumppani on kummassakin esimerkissä häivytetty, mutta pronominin *tässä* osoitetaan se, mihin viitataan eli toisen edeltävään puheenvuoroon. Vastaavan tyyppinen on Ahon muualla esittämä lausuma *mut tässä olisi nyt syytä kuitenkin pysyä ihan faktois-*

sa, jossa jälleen geneerinen muoto ja pronomini yhdistyvät. Semanttisesti kiinnostava on esimerkeissä (15) ja (16) myös verbin valinta; aktiivisen sanomista esittävän intransitiivi-verbien sijasta käytetään verbiä *tulla*: väite... *tuli*, *ei tullut vastausta* vrt. *väitit*, *Halonen ei vastannut*.

Sukua edellisille esimerkeille on myös esimerkin (17) passiivimuodon ja aikaa ilmaisevan adverbien käyttö viittaamassa puhukumppanin edeltävään vuoroon (r. 13–14). Viitasta tukee Ahon kädenliike, jonka hän osoittaa Halosen suuntaan.

(17) Kaksintaistelu 4.2.2000

- 1 TH: ... mä myönnän sen että se että istuu hallituksessa
 2 ni tekee tässä tässä mielessä niin .hh aika realistiseksi
 3 eikä uskalla aina sanoa että joo et tää ja tää asia
 4 pitää laittaa heti kuntoon,=mut .hh muun muas juuri
 5 tää Jukka Pekkarisen toimikunta jonka toin tässä
 6 esille ni .hh sen tarkoituksena on antaa hallitukselle
 7 ennen seuraavaa .h budjettiriihtä niin tietoja et
 8 voitais laittaa ne rahat oikeeseen järjestykseen
 9 [ja toivon hyvää yh]teistyötä=
 10 T: [ja Aho kommentoi,]
 11 TH: =siitä vaikka nyt onkin presidentinvaalit. (0.7)
 12 EA: minusta tämä (0.7) Tulosen (.) kysymys °ö:° johtaa
 13 oikeastaan °.hh° (0.4) ja jo **[äsken] kuultu vastaus**
 14 [(viittaa kädellä Haloseen))]
 15 johtaa siihen että itse asiassa tälle (1.0)
 16 palvelujen (0.4) alasajolle...

Tässä vaaliväittelyssä on mukana studioyleisö, jonka joukosta esitetään kysymyksiä toista kantaa edustavalle ehdokkaalle. Ennen esimerkissä olevaa katkelmaa Ahon kannattaja on esittänyt kysymyksen Haloselle. Aho viittaa Halosen vuoroon henkilöviitteellä sanalla *vastaus* (vrt. *kuten Tarja Halonen sanoi*) ja passiivimuodolla *kuultu*, joka erottaa kaikki muut läsnäolijat Halosesta. Nämä keinot yhdessä ovat äärimmäisen etäännyttäviä ja erottautumista korostavia.

Edellä käsitellyt esimerkit liikkuvat useimmiten lokaalisessa kontekstissa, ja puheenvuoro, johon viitataan, on esitetty yleensä aivan edellä. Siksi referentin puuttumisesta huolimatta viittaus on yksiselitteinen. Implisiittisesti voidaan viitata myös siten, että puhutaan ryhmästä, johon toinen kuuluu, ja pannaan näin vastakkaisuutta ilmi:

(18) Presidentti 2000 3.2.2000

- 1 EA: EU voisi nyt ilmaista huolensa tästä asiasta ja antaa
 2 nyt hallituksen syntyä ö ja katsoa miten se hallitus
 3 toimii, eikä lähteä siitä että **etukäteen uhataan**
 4 **suhteiden katkomisella niin kuin EU-ulkoministerit**
 5 **tekivät.**
 6 TH: saako (.) sanoa et EU:n ulkom- ulkoministerit eivät
 7 siis tehneet ulkoministereinä tätä päätöstä vaan...

Tällainen puhuttelu ja viittaaminen vaatii katsojilta tietoa puhujien toiminnasta, tehtävistä ja aiemmasta historiasta. Vaikka Halosen kuulumista EU-ulkoministereihin ei panna ilmi, katsojantieto ja myös Halosen puheenvuoro osoittavat, kenelle moite on kohdistettu.

▷

Puhuttelevien viittauskeinojen moninainen käyttö useissa esimerkeissä osoittaa sitä, että keskustelun julkisella näyttämöllä on mahdollista varioida monin tavoin. Vuorovai-
 kutus kertoo aina lopulta sen, että nollapersoonaa, passiivi tai muunlainen implisiittinen
 viittaus puhekuppaniin on ymmärretty sinäksi. Implisiittisyys on siis implisiittisyyttä
 vain, jos asiaa tarkastellaan kielen rakenteen kannalta. Ei-verbaalinen viestintä voi vah-
 vistaa tai heikentää viittausta. Vuorovaikutuksen näkökulmasta myös kaikkein implisiit-
 tisimmät valinnat voivat olla hyvin eksplisiittisiä: puhekuppani ymmärtää heti, että ky-
 symys on hänestä, vaikka puheaktipronomineista ei näy jälkeäkään. Siten persoonan vält-
 tämisen sijasta voisi puhua persoonan ilmipanosta erilaisin kieliopillisin keinoin.

PUHUTTELUN VARIOIVUUS TELEVISIOKESKUSTELUSSA

Toisen puhuttelu ei ole koskaan vain puheen kohdistamista keskustelukumppanille, vaan se on myös minän ja osallistujien sosiaalisten suhteiden rakentamista ja esittämistä. Pu-
 huttelun muodot ovat moninaiset, ja niitä otetaan käyttöön eri tilanteissa eri tavoin. Kun
 keskustelu käydään julkisella näyttämöllä, kuten vaalikeskustelut, keinot voivat vaihdel-
 la hyvinkin paljon, vaikka puhujat ja tilanne pysyvät samana. Siten yksi puhuja voi saman
 keskustelun kuluessa sinutella ja teiitellä puhekuppaniaan ja käyttää myös muita pu-
 huttelutapoja. Julkinen tilanne tarjoaakin kiinnostavan mahdollisuuden eritellä puhuttelu-
 muotojen merkityksiä.

Merkitysten tulkinnassa kontekstilla on ratkaiseva osuus. Vaalikeskusteluissa keskus-
 telijat korostavat puheessa vastakkaisuutta, sen vuoksi analyysissämme on tullut esiin eri-
 tyisesti se, miten puhuttelutavoilla erottaudutaan puhekuppanista. Samoilla keinoilla voi-
 daan tehdä kuitenkin hyvin erilaisia asioita. Esimerkiksi väittelyssä puheen eksplisiitti-
 nen kohdistaminen puhekuppanille voi osoittaa toisaalta vastakkain asettautumista ja toi-
 saalta puhujien välistä yhteisymmärrystä. Etunimen käyttö voi osoittaa yhteisyyttä ja lä-
 heisyyttä, mutta myös vähättelyä. Epäsuoran puhuttelun avulla voidaan ilmaista voimakasta
 kritiikkiä, mutta myös avata mahdollisuus yhteisesti jaetulle kokemukselle. Tässä artik-
 kelissa olemme kuvanneet puhuttelutapojen jatkumoa, joka ulottuu sinuttelevasta puheen
 kohdistamisesta mitä implisiittisimpään toisen puheenvuoroon tai keskustelunulkoiisiin
 tekijöihin viittaamiseen, ja hakeneet näille tavoille merkityksiä. Puhuttelumuotojen va-
 riaatio ei ole sattumanvaraista, vaan valinta selittyy lokaalisesta kontekstista. Vaikka
 olemme tarkastelleet erityistä keskustelutilannetta, presidentinvaalikeskustelua, samoja
 keinoja käytetään muissakin tilanteissa. Sen sijaan esittämistilanteessa muotojen vaih-
 telu voi olla tavanomaista laajempi silloin, kun *rakas Tarja* ja *arvoisa Esko Aho* kohtaavat.

LITTEROINTIMERKIT

.	laskeva intonaatio prosodisen kokonaisuuden lopussa (ei merkkiä) intonaatio tasainen
,	intonaatio laskee hiukan
?	intonaatio nousee
älä	äänteen, tavun tai sanan painotus
jo-	kesken jäänyt sana tai jakso

jo:	venytetty äänne
.hhh	sisäänhengitys
hhh	uloshengitys
>joo<	nopeutettu jakso
<joo>	hidastettu jakso
°joo°	muuta puhetta hiljaisempi jakso
£joo£	hymyilevä ääni
hehe	nauria
jo(h)o	sana tuotettu nauraen
[]	päällekkäispuhunnan alku ja loppu, hakasulut kohdentavat myös ei-verbaalisen viestinnän
=	kaksi eri puhunnosta liittyy toisiinsa tauotta
(1.2)	tauko ja sen pituus sekunteina
(.)	lyhyt tauko
(joo)	epävarmasti kuultu jakso
(- -)	jakso, josta ei ole saatu selvää
(())	ei-verbaalinen viestintä ja litteroijan kommentteja

Lisäksi näytteissä on käytetty seuraavia lyhenteitä: EA = Esko Aho, TH = Tarja Halonen, T = toimittaja, PL = Paavo Lipponen, JS = Juha Sihvola, JZ = Jutta Zilliacus, Y = Yleisö, YJ = Yleisöjäsen.

LÄHTEET

- BRAUN, FRIEDERIKE 1988: *Terms of address. Problems of patterns and usage in various languages and cultures*. Contributions to the Sociology of Language 50. Berlin: Mouton de Gruyter.
- BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN C. 1987 [1978]: *Politeness. Some universals in language usage*. Studies in Interactional Sociolinguistics 4. Cambridge: Cambridge University Press.
- BROWN, ROGER – GILMAN, ALBERT 1960: The pronouns of power and solidarity. – Thomas Sebeok (toim.), *Style in language* s. 435–449. New York: Technology Press of Massachusetts Institute of Technology.
- GOFFMAN, ERVING 1981: Footing. – Erving Goffman, *Forms of talk* s. 124–159. Oxford: Basil Blackwell.
- HAKULINEN, AULI 2001 [1987]: Persoonaviittauksen välttäminen suomessa. – Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilkkuna (toim.), Auli Hakulinen, *Lukemisto. Kirjoituksia kolmelta vuosikymmeneltä* s. 208–218. Helsinki: SKS.
- HAKULINEN, AULI – KARTTUNEN, LAURI 2001 [1973]: Kadonneet henkilöt: suomen kielen geneerisistä lauseista. – Lea Laitinen, Pirkko Nuolijärvi, Marja-Leena Sorjonen & Maria Vilkkuna (toim.), Auli Hakulinen, *Lukemisto. Kirjoituksia kolmelta vuosikymmeneltä* s. 13–28. Helsinki: SKS.
- LAITINEN, LEA 1995: Nollapersoonaa. – *Virittäjä* 99 s. 337–358.
- LARJAVAARA, MATTI 1999: Kieli, kohteliaisuus ja puhuttelu. – *Kielikello* 2 s. 4–10.
- LINELL, PER 1998: *Approaching dialogue. Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives*. Impact: Studies in language and society. Volume 3. Amsterdam: John Benjamins.
- MUIKKU-WERNER, PIRKKO 1993: *Impositiivisuus ja kielellinen variaatio. Julkisten keskus-*

telujen käskyt ja kysymykset kielenopetuksen näkökulmasta. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 14.

NOPONEN, ANNA-LEENA 1999: *Sinä vai te?* – *Kielikello* 2 s. 11–16.

NUOLIJÄRVI, PIIRKKO – TIITTULA, LIISA 2000a: Presidenttiehdokkaiden puhetyylit persoonan ilmentäjinä. – *Politiikka* 42 s. 164–179.

——— 2000b: *Televisiokeskustelun näyttämöllä. Televisioinstitutionaalisuus suomalaisessa ja saksalaisessa keskustelukulttuurissa*. Helsinki: SKS.

SAARIMAA, E. A. 1964: *Kielenopas. Oikeakielisyysohjeita*. 6., muuttamaton painos. Helsinki: WSOY.

SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1989: Henkilöön viittaaminen puhetilanteessa. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja I* s. 195–222. Kieli 4. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.

——— 1997: Osallistumiskehikko. Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 156–176. Tampere: Vastapaino.

——— 1998: *Läsnäolon pronominit: Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujiaan*. Helsinki: SKS.

——— 1999: Pronominien semantiikasta ja suomalaisesta keskustelusta. – *Virittäjä* 103 s. 68–73.

——— (tulossa): Address or reference? — Demonstrative pronouns used in addressing and referring to co-participants in 19th century and contemporary Finnish. – Andreas Jucker & Irma Taavitsainen (toim.), *The origin and development of address terms in European languages. Pragmatics & Beyond New Series*. Amsterdam: John Benjamins.

SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

TARKIAINEN, VIILJO 1900: Yleiskielemme puhuttelusanoista. – *Virittäjä* 4 s. 91–95.

TIITTULA, LIISA 1994: Suomalaisen puhekulttuurin stereotypiat ja todellisuus. – Leena Laurinen & Minna-Riitta Luukka (toim.), *Puhekulttuurit ja kielten oppiminen*. AFinLA:n vuosikirja 1994 s. 95–107. Jyväskylä.

VILKUNA, MARIA 1992: *Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnassa*. Helsinki: SKS.

YLI-VAKKURI, VALMA 1986: *Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28.

——— 1989: Suomalaisen puhuttelun piirteitä. – *Kielen käyttö ja käyttäjä*. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XXXVI s. 43–74. Helsinki.

——— 1991: Eurooppalaisen puhuttelun historiaa. – *Kielikuvia* 2 s. 14–17.

——— 2000: Onko Turku tuttu? Persoonanvälttelyn pragmaattiset lausekaavat suomen kielessä. – *Fennistica fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii*. Juhlakirja Mauno Kosken 70-vuotispäivän kunniaksi 21.2.2000 s. 110–114. Åbo Akademi.

TERMS OF ADDRESS AS A MEANS OF EXPRESSING SELF AND SOCIAL RELATIONS IN TELEVISION DEBATES

Dialogues will always reveal how the participants in the dialogue relate to each other. This will be evident from the terms of address used. The mean-

ing of these terms of address in the given context, specifically at which point in the discussion or in the sequence of turns the terms are used, is of particular importance.

The article examines the terms of address used in Finnish televised election debates. The material consists of four television debates in the second round of the presidential elections in 2000. The article focuses on how presidential candidates Esko Aho and Tarja Halonen varied the way in which they addressed each other.

Direct terms of address are defined as use of the second person singular or plural or other forms of address (e.g. name and title) with which the other party in the debate is addressed explicitly. Indirect terms of address are many: more explicit forms refer to the person's name or both title and name, or use a pronoun; more implicit forms use the passive and generic third person singular. There is no clear boundary between explicitness and implicitness, but rather a continuum exists between them.

Direct terms of address are used sparingly in the election debates analysed. There are, however, clear differences between the two presidential candidates. Halonen uses more direct terms of address than Aho, who uses very few. She uses the formal second person plural as a means of distancing, while Aho does so by avoiding direct terms of address altogether.

The opposing candidate in the debates is more often referred to explicitly than implicitly. Differences exist between the candidates in how clearly they name or otherwise refer to each other. Although there is no quantitative difference between them in their use of implicit references, Aho appears to rely specifically on these implicit references, whereas Halonen more often uses explicit references. In terms of interaction, however, the most implicit references can also be very explicit: the other party in the debate understands immediately that the reference concerns him or her, although there is no sign of any pronoun. Thus, instead of avoiding explicit personal reference, one could talk of such reference being conveyed through various grammatical means.

Context plays a decisive role in the interpretation of meanings. For example, talking directly to another other party in a formal debate could indicate either confrontation or a common understanding. Use of the person's first name could indicate solidarity and closeness, but also belittlement. Indirect terms of address could be used to express strong criticism but can also provide a chance to share an experience. ■

Kirjoittajien osoitteet (addresses):

Pirkko Nuolijärvi

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus

Sörnäisten rantatie 25

00500 Helsinki

Sähköposti: *pirkko.nuolijarvi@kotus.fi*

Liisa Tiittula

Kieli- ja käännöstieteiden

laitos

33014 Tampereen yliopisto

Sähköposti: *liisa.tiittula@uta.fi*